

SPIIS TREŚCI

13 WSTĘP

29 OD CISZY DO DŹWIĘKU

- 30 Cisza – głucha, niema? (Cyprian Kamil Norwid, *Cisza*)
- 34 Cisza absolutna (Anna Kamieńska, *Cisza*)
- 36 Tylko dźwięki (John Cage, *4'33" tacet* – Andrzej Chłopecki, *Brzmienie ciszy*)
- 40 Cóż wiesz o dźwięku? (Miron Białoszewski, *Postukiwanie*)

43 SŁUCHANIE SŁYSZALNEGO

- 44 Wieczna cisza i dźwięk mroku (Ludwig van Beethoven, VI Symfonia F-dur [*Pastoralna*], op. 68 – Janusz L. Wiśniewski, *S@motność w sieci*; André Gide, *Symfonia pastoralna*).
- 49 Słyszalne słuchać (Ludwig van Beethoven, VII Symfonia A-dur, op. 92 – Adam Zagajewski, *W cudzym pięknie*)
- 52 Głuchy maestro (Ludwig van Beethoven, *Sonata cis-moll* [*Księżycowa*], op. 27 nr 2 – Romain Rolland, *Życie Beethovena*; Ludwig van Beethoven, *Testament heiligenstadzki*; Zbigniew Herbert, *Beethoven*; Joanna Kulmowa, *Beethoven*)

59 OD DŹWIĘKU NATURY DO DŹWIĘKU

MUZYKI

- 60 Dźwięki: odgłosy, głosy, muzyka (Johann Sebastian Bach, *Wariacje Goldbergowskie*, BWV 988 – Maria Gołaszewska, *Estetyka słuchu*)

- 65 O zjawisku muzycznym (Igor Strawiński, *O zjawisku muzycznym*)
- 68 Słowik solista (Olivier Messiaen, *Katalog ptaków* – Julian Tuwim, *Słowik*)
- 74 Koncert natury (Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)
- 77 Muzyka pór roku (Antonio Vivaldi, *Cztery pory roku*, op. 8 – Anonim, *Wiosna; Lato; Jesień; Zima*)
- 84 Wiatr harfiarz (Jarosław Marek Rymkiewicz, *Harfa eolska*)
- 87 Ziemia – stary instrument (Konstanty Ildefons Gałczyński, *Wietrzna symfonia*)
- 91 Muzyczne nastroje jesieni (Paul Verlaine, *Piosenka jesienna* [1])

93 MUZYKA

- 94 Próba definicji muzyki (Fryderyk Chopin, *Definicje muzyki*)
- 98 Mowa bez mowy (Rainer Maria Rilke, *Muzyka*)
- 101 Dźwięk słowa a dźwięk muzyki (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Muzyka*)
- 103 Siostry bliźniacze? (Thomas Mann, *Doktor Faustus*)
- 105 Muzyczne źródło poetyckiej kreacji (Adam Mickiewicz, *Wielka Improwizacja*)
- 108 Literatura i muzyka – oddzielnie (Søren Kierkegaard, *Albo – albo*)
- 111 Literatura i muzyka – razem (Arthur Schopenhauer, *Świat jako wola i przedstawienie*)
- 114 Nad literaturą (Hipolit Taine, *Sztuka nad sztukami*)
- 117 Muzyka i liczba (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *Muzyka niebieska*; Jarosław Iwaszkiewicz, *Sława i chwała*)
- 121 Czy nastąpi kres melodii? (Siergiej Prokofjew, *Czy melodie mogą się wyczerpać?*)
- 124 Muzyka programowa i muzyka absolutna (Richard Strauss, *Symfonia alpejska*, op. 64 – Jerzy Waldorff, *Programowa czy absolutna?*)

- 130 Co jest muzyką? (Cyprian Kamil Norwid, *Bogumił*)
- 133 Awangardowe uszy (Arnold Schönberg, *Klavierstücke*, op. 11, 23, 25, 33; Anton Webern, *Passacaglia*, op. 1; Pierre Henry, Pierre Schaeffer, *Symfonia samotnego człowieka*; Jean-Michael Jarre, *Oxygène* – Jerzy Waldorff, *Zbuntowane uszy*)
- 139 Litery dźwięku (Jerzy Waldorff, *Historia nut*)

143 JUŻ STAROŻYTNI...

- 144 Narodziny muzyki (Bogusław Śmiechowski, *Hipotezy dotyczące powstania muzyki*; Bogusław Schaeffer, *Początki muzyki*)
- 149 Muzyka staroegipskiego obrzędu (Bolesław Prus, *Faraon*)
- 153 O czym śpiewały syreny (Claude Debussy, *Nokturn nr 3, Syreny*, L 91/3 – Homer, *Odyseja*; Wacław Kubacki, *Dziennik 1944–1958*)
- 157 Śpiew aojdów (Homer, *Odyseja*)
- 161 Muzyka i miłość (Krzysztof Kamil Baczyński, *Orfeusz w lesie*)
- 164 Helleński Caruso (Zbigniew Herbert, *Arijon*)

167 WESPÓŁ Z MUZYKĄ

- 168 Literatura i muzyka – miejsca wspólne (Witold Wirpsza, *Poezja a muzyka*)
- 174 Ze źródeł słowa i muzyki: epos Homera i oda Pindara (Homer, *Iliada*; Pindar, *Olimpijska II oda*)
- 178 Lira i liryka (Cyprian Kamil Norwid, *Liryka i druk*)
- 182 Muzyczne ziarno tragedii (Friedrich Nietzsche, *Narodziny tragedii*)
- 186 Wejście chóru (Sofokles, *Antygona*)
- 190 Muzyka gotyckiej katedry: chorał gregoriański (Hildegarda z Bingen, *Kyrie* – Adam Zagajewski, *Szybki wiersz*)
- 194 Taneczna opowieść łabędzi (Piotr Czajkowski, *Jezioro łabędzie*, suita z cz. III. *Taniec łabędzi* – Libretto Jeziora łabędziego)

- 200 Nie tylko literatura i muzyka – opera (Wolfgang Amadeus Mozart, duet *Là ci darem la mano* z opery *Don Giovanni*, KV 527 – Søren Kierkegaard, *Albo – albo*)
- 204 O marzeniu pewnego muzyka (Witold Wirpsza, *Napisać muzykę do tekstu poetyckiego*)

207 POETYKA DŹWIĘKU

- 208 *Dalla sua pace* albo *W Dallas siepacze* (*łapacze, Apacze*) (Wolfgang Amadeus Mozart, duet *Là ci darem la mano* i aria *Dalla sua pace* z opery *Don Giovanni*, KV 527 – Stanisław Barańczak, *Fonet*)
- 212 Słowo – brzmienie i znaczenie (Edward Kozikowski, *Ballada o młynie*; Władysław Sebyła, *Młyny. Sonata niehumanitarna*)
- 218 Melodia głosek (Leopold Staff, *Deszcz jesienny*)
- 222 Rytm wiersza (Bolesław Leśmian, *U źródeł rytmu*; Bolesław Leśmian, *Dqb*)
- 228 Tańczące słowa (Wolfgang Amadeus Mozart, *Eine kleine Nachtmusik*, KV 525 – Wisława Szymborska, *Ruch*)

231 MUZYCZNOŚĆ JĘZYKA

- 232 Gra poeta (Thomas Stearns Eliot, *Muzyka poezji*)
- 234 Poezjo-muzyk: Konstanty Ildefons Gałczyński (Konstanty Ildefons Gałczyński, *Spotkanie z Chopinem*)
- 238 Wiersza słuchanie (Jarosław Iwaszkiewicz, VI)

241 PARTYTURA LITERACKA

- 242 Wiersz dźwiękowy (Stanisław Młodożeniec, *Moskwa*)
- 245 Tekst o niczym (John Cage, *Lecture on Nothing* [Odczyt o niczym])
- 249 Partytura teatralna (Miron Białoszewski, *Imiesłów. Gramat*)
- 253 Teatr instrumentalny (Bogusław Schaeffer, *Kwartet SG; TIS MW2; Kompozycja sceniczna dla aktora, mima, tancerki i pięciu muzyków* – Bogusław Schaeffer, *Teatr instrumentalny; Kaczo*)
- 260 Projekt powieści umuzykalnionej (Aldous Huxley, *Kontrapunkt*)

263..... LITERACKI PRZEKŁAD MUZYKI

- 264 Chopin wierszem (Fryderyk Chopin, *Mazurek a-moll*, op. 7 nr 2 – Kornel Ujejski, *Zakochana* [Dzieło 7. Mazur 2.])
- 270 Wagner Żeromskiego (Richard Wagner, *Tannhäuser* – Stefan Żeromski, *Dzienniki*)
- 274 Słowa są bezsilne (Johann Sebastian Bach, *Preludium i Fuga C-dur*, BWV 547; Fryderyk Chopin, *Nokturn cis-moll*, op. 27 nr 1 – Jarosław Iwaszkiewicz, *Jan Sebastian Bach; Chopin*)

279..... DZIEŁO LITERACKIE O MUZYCE

- 280 *Morze muzyki i egzystencji* (Charles Baudelaire, *Muzyka*)
- 283 *Śladami nieuchwytnego* (Hector Berlioz, *Z pamiętników*; Marcel Proust, *W poszukiwaniu straconego czasu*)
- 286 *Nastroje głębi duszy* (Stanisław Przybyszewski, *Z psychologii jednostki twórczej*)
- 288 *Ekscytacja muzyką* (Ludwig van Beethoven, *Sonata A-dur* [Kreutzerowska], op. 47 – Lew Tołstoj, *Sonata Kreutzerowska*)
- 290 *Rozum czy emocje?* (Thomas Mann, *Czarodziejska góra*)
- 293 *Sztuka podrzędna, służebna, pomocnicza?* (Józef Weyssenhoff, *Syn marnotrawny*)
- 297 *Sztuka jak nauka* (Honoré de Balzac, *Gambara*)
- 300 *Czysta muzyka* (Stanisław Ignacy Witkiewicz, *Sonata Belzebuba*)
- 305 *Deformacja formy* (Witold Gombrowicz, *Dziennik 1957–1961*)
- 309 *Estetyka hałasu* (Zbigniew Herbert, *Pan Cogito a pop*)
- 313 *Literackie opisy muzyki* (Piotr Czajkowski, *VI Symfonia h-moll* [Patetyczna], op. 74 – Thomas Mann, *Buddenbrookowie*; Stefan Żeromski, *Dzieje grzechu*)

321 DZIEŁO LITERACKIE O DZIELE

MUZYCZNYM

- 322 Ojczyzna muzyka (Johannes Brahms, *Koncert skrzypcowy D-dur*, op. 8 – Maria Kuncewiczowa, *Cudzoziemka*)
- 327 Stanisława Barańczaka *Podróż zimowa* (Franz Schubert, *Podróż zimowa*, op. 89 D 911 – Stanisław Barańczak, I)
- 332 Zew muzyki (Fryderyk Chopin, *Mazurek gis-moll*, op. 33 nr 1 – Jarosław Iwaszkiewicz, *Mazurek gis-moll*)
- 335 Muzyka ostatniej drogi (Fryderyk Chopin, *Sonata b-moll*, op. 35 – Jan Lechoń, *B-moll*)
- 338 W mateczniku wiersza (Gustav Mahler, *V Symfonia cis-moll* – Jarosław Marek Rymkiewicz, *Ogród w Milanówku. Trauermarsch. Wie ein Kondukt. Jak u Mahlera*)

343 LITERACKIE INSPIRACJE DZIEŁA

MUZYCZNEGO

- 344 *Pasja według Krzysztofa Pendereckiego* (Krzysztof Penderecki, *Pasja według św. Łukasza* – Krzysztof Penderecki, *Libretto Pasji według św. Łukasza*)
- 351 *Magia słowa i muzyki* (Paul Dukas, *Uczeń czarnoksiężnika* – Johann Wolfgang Goethe, *Uczeń czarnoksiężnika*)
- 355 *Zakochana Małgorzata* (Franz Schubert, *Małgorzata przy kołowrotku*, op. 2 D 118 – Johann Wolfgang Goethe, *Faust*)
- 360 *Od ballady do pieśni* (Stanisław Moniuszko, *Czaty* – Adam Mickiewicz, *Czaty*)
- 364 *Marzenie fauna* (Claude Debussy, *Popołudnie fauna* – Stéphane Mallarmé, *Popołudnie fauna. Sielanka*)

371 LITERACKIE NAWIĄZANIE DO FORMY

I GATUNKU MUZYCZNEGO

- 372 *Literacka i muzyczna: ballada* (Franz Schubert, *Król olch*, op. 1 D 328 – Johann Wolfgang Goethe, *Król olch*)

- 376 Żartobliwe dźwięki (Ludwig van Beethoven, V Symfonia c-moll, op. 67, cz. III. Scherzo – Julian Tuwim, Scherzo)
- 378 Preludium deszczowe (Fryderyk Chopin, Preludium Des-dur [Deszczowe], op. 28 nr 15 – Artur Oppman, Deszcz. Preludium)
- 380 W nastroju nocy (Fryderyk Chopin, Nokturn G-dur, op. 37 nr 2 – Leopold Staff, Nokturny; Władysław Sebyła, Nokturny)
- 383 Kołami dźwięków, kołami słów (Ludwig van Beethoven, Rondo a capriccio G-dur [Złość z powodu zagubionego grosza], op. 129 – Ludwik Jerzy Kern, Czym jest muzyka?)
- 385 Fuga śmierci (Johann Sebastian Bach, Sztuka fugi, BWV 1080 – Paul Celan, Fuga śmierci)
- 389 Dwa bieguny nieskończoności: symfonia i wariacje (Milan Kundera, Księga śmiechu i zapomnienia)
- 391 Symfonia dziejów (Julian Tuwim, Symfonia wieków)
- 394 Narodziny jazzu (Duke Ellington, Harlem Airshaft – Leopold Tyrmand, U brzegów jazzu)

399..... PIÓREM O INSTRUMENCIE MUZYCZNYM

- 340 Naturalny instrument (Witold Hulewicz, Ludzki głos; Wisława Szymborska, Przewodnik operowy)
- 403 Na początku była lira i liryka (Zygmunt Kubiak, Orfeusz i lira)
- 406 Płynie dźwięk harfy (Jan Lechoń, Harfa w nocy)
- 408 Do lutni o lutni (Denis Gaultier, La rhétorique des dieux – Franciszek Dionizy Kniaźnin, Do lutni)
- 412 Strunowe, dęte, perkusyjne (Jan Antoni Homa, Altowioliści)
- 416 Sekret skrzypiec (Niccolò Paganini, Kaprys a-moll, op. 1 nr 24 – Anatolij Winogradow, Potępienie Paganiniego)
- 420 Smutek wiolonczeli (Johann Sebastian Bach, Suita wiolonczelowa D-dur, BWV 1012 – Adam Zagajewski, Wiolonczela)
- 422 Słuchaj i patrz – organy (Stefan Chwin, Organy oliwskie)
- 426 Instrument ze skrzydłem (Witold Hulewicz, Fortepian)

- 429 Wirtuoz trąbki – Louis Armstrong (*Louis Armstrong, La Vie En Rose; When the Saints Go Marching In* – Ryszard Kapuściński, *** [Trąbka Armstronga])
- 432 Fagot wagabunda (Antonio Vivaldi, *Koncert d-moll na fagot z orkiestrą*, RV 481 – Witold Hulewicz, *Fagot*)
- 435 Melodia sioła (Jerzy Liebert, *Na fujarce*)
- 437 Instrument zespół (Witold Hulewicz, *Perkusja*)
- 439 Katarynka Katarzynka (Bułat Okudźawa, *Katarynka* – Bułat Okudźawa, *Katarynka*)

441 MUZYKA I HISTORIA

- 442 Hymn średniowiecznej Polski (Anonim, *Bogurodzica* – Anonim, *Bogurodzica*; Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*)
- 448 Literacki koncert muzyki ilustracyjnej (Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)
- 453 Doskonałość muzyki i okrucieństwo historii (Cyprian Kamil Norwid, *Fortepian Szopena*)
- 460 Muzyka jako dzieje burzliwe (Jan Lechoń, *Mochnecki*)
- 464 Muzyczny symbol tożsamości Polaków (Anonim, *Mazurek Dąbrowskiego* – Józef Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego*)

469 LITERACKI OBRAZ MUZYKA

- 470 Muzyka gwiazdzistego nieba (Konstanty Ildefons Gałczyński, *Wielkanoc Jana Sebastiana Bacha*)
- 475 Maestro Mozart (Bułat Okudźawa, *Piosenka o Mozarcie* – Bułat Okudźawa, *Piosenka o Mozarcie*)
- 478 Moja muzyka, życie moje (Ludwig van Beethoven, *Missa Solemnis*, op. 123 – Czesław Miłosz, *Mistrz*)
- 483 Ten diabelski Paganini (Niccolò Paganini, *Kaprysta a-moll*, op. 1 nr 24 – Maurycy Mochnecki, *Paganini*; Wisława Szymborska, *Paganini*)

- 488 Próba rekonstrukcji obrazu Chopina (Zbigniew Herbert, *Chopin na obrazie i na fotografii*)
- 491 Portret z muzyki (Włodzimierz Słobodnik, *Nocne odwiedziny pana Brahmsa*)
- 495 Muzyczna drabina Jakubowa (Stanisław Barańczak, *Tenorzy*)

497..... LITERACKI OBRAZ ODBIORCY

- 498 Słuchanie muzyki (Jarosław Iwaszkiewicz, *Sława i chwała*)
- 500 Dźwięk jako treść (Stefan Żeromski, *Promień*)
- 503 Beethovena słucham (Ludwig van Beethoven, *Koncert skrzypcowy D-dur, op. 61; V Symfonia c-moll, op. 67* – Maria Dąbrowska, *Dzienniki*)

507..... DYRYGENT, ORKIESTRA, KONCERT

- 508 Dyrygent dyktator (Johann Strauss syn, *Nad pięknym modrym Dunajem, op. 314* – Elias Canetti, *Dyrygent*)
- 511 Przed koncertem (Juliusz Kaden-Bandrowski, *Music-hall*)
- 513 Od fenomenu orkiestry do fenomenu muzyki (Czesław Miłosz, *Muzyka*)
- 516 Przed koncertem i po nim (Witold Hulewicz, *Cisza po muzyce*)

519..... LITERATURA NA TEMAT ZWIĄZKÓW MUZYKI ZE SZTUKĄ

- 520 Patronka z przypadku (Wojciech Wencel, *Przepis na arcydzieło*)
- 524 Skrzypek, wiatr i kostucha (Emil Zegadłowicz, *Na dnie skrzypiec*)
- 527 Dźwięk, mowa i muzyka architektury (Ernest Niemczyk, *Od akustyki wewnątrz do ich proporcji*)
- 532 Fotografia kwintetu rodzinnego (Witold Wirpsza, *Muzyka*)

535..... SŁOWNICZEK POJĘĆ MUZYCZNYCH 188

547..... BIOGRAMY TWÓRCÓW

575..... BIBLIOGRAFIA

579..... INDEKS TWÓRCÓW I ICH DZIEŁ

Alina Białła (ur. 1961) – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Zakładzie Edukacji Polonistycznej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach. Autorka książki *W kręgu polskich mitów literackich XX wieku* oraz szkolnego słownika *Teoria literatury A–Z*. Współautorka podręczników do języka polskiego dla uczniów gimnazjum (*Czytam świat*), liceum (*Język, literatura, kultura*) i szkół zawodowych (*Człowiek w świecie kultury*).

Niniejsza książka stanowi trzecią część cyklu *Korespondencja sztuk*. Dotychczas ukazały się: *Literatura i malarstwo* (2009) oraz *Literatura i architektura* (2010).

Literatura i muzyka ukazuje:

- wspólnotę korzeni literatury i muzyki;
- powinowactwa tworzyw i wzajemne inspiracje obydwu sztuk;
- funkcje odwołań muzycznych w dziełach literackich;
- sposoby i cele imitowania dźwięków muzyki w tworzywie literackim, a także przywoływania znaczeń językowych w dziele muzycznym.

„Do gaworzącego dziecka zwracamy się słowami dźwiękonaśladowczymi. Nim przeczytamy mu pierwszą bajkę i pokażemy pierwszą barwną ilustrację, zapewne zaśpiewamy kołysankę, która wprawi je w stan snu i ukojenia. Prosty muzyczny przekaz jest pierwszym doświadczeniem artystycznym człowieka.

A gdy już wybrzmi ostatni dźwięk, słowo wspólnie z muzyką posługuje odprowadzeniu człowieka w krainę wiecznego snu. Pożegnają go lamentem złożonym z ułomków prostych, dźwiękonaśladowczych słów, śpiewając przy tym pieśń pogrzebową i grając marsza żałobnego.

Jako przy początku, tak i na końcu. Język i muzyka...

Literatura i muzyka były u swych początków jako siostry syjamskie: słowo istniało w zespoleniu z dźwiękiem artystycznym podkreślającym jego sens pięknym brzmieniem, dźwięk artystyczny zaś łączył się ze słowem współtworzącym brzmienie i interpretującym sens. Czytając dzieła antycznych liryków, epików i dramatopisarzy, nie możemy więc zapomnieć, że obcujemy z tekstami «niepełnymi», które w zamierzeniu twórcy, i zgodnie z ówczesną tradycją kulturową, były przeznaczone do wykonania wokalnego.

Dźwiękowa warstwa literackiego stała się obiektem szczególnych dociekań awangardy XX w. Jej przedstawiciele dążyli do odkrywania i zgłębiania dźwięku słowa oraz formowania dzieła na kształt kompozycji muzycznej. Efektem tych starań są utwory przedstawiające warstwę brzmieniową tekstu ponad jego płaszczyznę semantyczną. Ich autorzy niejako bawią się słowami, a wielokrotnie je powtarzając i przetwarzając, uzyskują brzmienie o niejasnym znaczeniu bądź odsemantycznione, a więc podobne do dźwięku muzyki. Czytając takie teksty, obcujemy ze swoistymi partyturami, których literackość urzeczywistnia się w pełni w procesie wykonania-czytania. Dzieła te, podobnie jak starogreckie pieśni, są przykładem ścisłych, organicznych związków literatury i muzyki”.